

ПЪРВОНАЧАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ В КЪРДЖАЛИЙСКИ РЕГИОН (1919—1941)

Мустафа Фахри Емурла

PRIMARY EDUCATION IN THE KARDZHALI REGION (1919—1941)

Mustafa Fahri Emurla

Abstract: *After the First World War in the Kardzhali region there was an increase in the number of schools by type and level of education, as well as in other regions in Bulgaria. The settlement of refugees, who transfer the traditions and values of secular school education from the Aegean and Eastern Thrace to the newly liberated lands, also has a beneficial effect on the development of education in the region. In the structure of the educational system in the period 1919–1941, the public primary schools in terms of the number of children covered are second only to the private primary schools, where students belonging to the Bulgarian-Mohammedan and Turkish population in the region are educated. Despite the opportunities provided for the transformation of private schools into public ones, insignificant results have been achieved. In the settlements with the Bulgarian-Mohammedan population the functioning of public and private primary schools is typical. In comparison with the private Turkish primary schools, the private primary Bulgarian-Mohammedan schools are transformed into public primary schools with the active intervention of the state educational bodies. The region ranks among the first places in terms of the number of undiscovered public primary schools in settlements in the country.*

Keywords: *self-employed, folk primary school, attestation, inspection board, children's schools.*

В системата на училищното образование в периода 1919–1941 г. се наблюдава увеличаване на броят на народните първоначални училища в Кърджалийски регион, в структурата на регионалната образователна система, народните първоначални училища преобладават сред другите видове народни училища и по брой отстъпват на частните училища. От наличните архивни фондове в териториален държавен архив – Кърджали за развитието и състоянието на първоначалните училища в Кърджалийски регион през периода 1919–1941 г., се съдържат сведения за първоначалните народни училища, които са представени в следната таблица:

Таблица 1.

Околия	Наименование на училище	Населено място
Ардинска	Начално училище Начално училище Начално училище „Отец Паисий“ Начално училище	гр. Ардино с. Давидково с. Жълтуша с. Латинка
Ивайловградска	Начално училище „Кирил и Методий“ Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище „Кирил и Методий“ Начално училище Начално училище „Хр. Ботев“ Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище „Иван Вазов“ Начално училище „Кирил и Методий“ Начално училище „Кирил и Методий“ Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище	с. Бели Дол с. Вис с. Горноселци с. Гугутка с. Драбишна с. Жълти чал с. Казак с. Кобирино с. Кондово с. Костилково с. Меден Бук с. Одринци с. Шопци с. Покрован с. Планинци с. Розино с. Черни Рид с. Чукурите с. Лозенградци с. Славеево с. Хухла с. Лъджа с. Кузлуджа
Крумовградска	Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище Начално училище	с. Бряговец с. Данаилово (днес махала Данаилово) с. Багрилци, общ. Крумовград с. Егрек с. Морянци
Кърджалийска	Начално училище „Хр.Ботев“ Начално училище Начално училище	с. Конево с. Татково с. Чифлик
Момчилградска	Начално училище „Х.Димитър Начално училище „Панайот Волон“ Начално училище „Хр.Ботев“ Начално училище „В.Левски“ Начално училище „Ц.Церковски“ Начално училище „Л.Каравелов“ Начално училище „Г.С.Раковски“	с. Горно Къпиново с. Джерово с. Долно Къпиново с. Домище с. Жерка с. Кирково с. Шумнатица

Източник: ДТА – Кърджали, Пътеводител на архивните фондове,
Част I, 1912–1944 година. Кърджали 1988, с.72–74.

От данните в таблицата е видно, че някои начални училища в селата от община Кирково в териториално-административно отношение са намират в състава на тогавашната Мъстанлийска околия. Това са училищата в селата Горно Къпиново, Джерово, Долно Къпиново, Кирково, Жерка и Шумнатица. През учебната 1919/1920 г. училищната мрежа в Кърджалийски регион е представена само от 24 народни първоначални училища и 1 народно прогимназиално училище в Ортакъой видно от отчета на Окръжния училищен инспектор Лазар Димитров. Тук няма данни за първоначалното училище в с. Припек (тогавашното село Гюнели, което било в състава на Даръдеренска (Златоградска) околия, Пашмаклийски (Смолянски) окръг – б.а.). Първото светско първоначално училище в с. Припек (Гюнели) се открива през учебната 1920/1921 г., където се обучават 38 момчета. Съществува като частно българо-мохамеданско първоначално училище до 1930 г., когато се открива народното първоначално училище в селото [Порязов, Д и кол. Припек. Минало и настояще. С., 2010, с. 59].

В отчета на окръжния училищен инспектор Лазар Димитров са описани брой училища, ученици и учители за учебната 1919/1920 и учебната 1920/1921 г. През учебната 1919–1920 г. в Кърджалийски регион функционират само 24 народни първоначални училища, Ивайловградска околия – 19 Ардинска околия – 1, Крумовградска околия – 4 с 1326 подлежащи на задължително обучение деца и записани само 1245 от тях. Кърджалийска околия не влиза в територията на Мъстанлийски окръг. За учебната 1919/1920 г. техният брой е: „През 1919/1920 уч. г. имало всичко 24 народни първоначални училища (19 в Ортакъойско, 4 в Кушукавашко, 1 в Егридеренско) с 1360 подлежащи на задължително учение деца, от които били записани 1245...“ [ДА – Кърджали, Ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 1 гръб].

В училищата са работели 35 учители, съответно 15 учители и 15 учителки. Броят на учителите по степен на образование е следният: 21 с завършено средно образование; 14 с незавършено средно образование; 25 са назначените волнонаемни (временно назначени учители за преподаване по отделни учебни предмети, за което получават по-ниско възнаграждение от редовните и временните учители – б.а.) учители. През 1920 г. се откриват и първоначалните училища в с. Черничево и с. Железино, Ивайловградска околия [Училищен преглед, г. 20, 1921, бр. 1, 2, 3].

През учебната 1920–1921 година броят на първоначалните училища в региона с увеличава с 6. Откриват се 2 нови и 4 първоначални училища възобновяват дейността си „През уч. 1920/21 год. в окръга е имало 30 народни първоначални училища, от които 2 новооткрити и 4 възобновиха функционирането си“ [ДА – Кърджали, Ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 2].

Наблюдава се увеличаване на броя на подлежащите на задължително училищно обучение на деца. Техния е брой е 1 625, но са записани само 1381. Броят на учителите за същата учебна година е 45, съответно 34 учители и 11 учителки. По образователен ценз, разпределението на учителите е следното: 29 с завършено средно образование; 16 с незавършено средно образование.

От тях редовно назначените учители са 22, а волнонаемните учители са 23. През 1920 г. Ивайловградска околия е включена в новосъздадения Мъс-

танлийски окръг. В сравнение с първоначалните училища в околията, архивните документи на прогимназията в Ортакьой са по-разнообразни и съдържат необходимата информация за разкриване на учебното дело през 20-те и 30-те години на миналия век.

Нарастването на броя на първоначалните училища в Кърджалийския регион е неравномерно по околии. Броят на първоначалните училища в региона от учебната 1919–1920 г. от 24 първоначални училища се увеличава и достига 155 в началото на учебната 1939/1940 година.

Данните от наличните източници не дава ясна представа за реалния брой училища, ученици и учители по видове и степени в региона, поради липса на системна и цялостна регистрация на училищата от окръжната училищна инспекция. От налични данни стигаме до извода, че в училищната мрежа на Мъстанлийски окръг през учебната 1920/1921 г. преобладават частните турски училища. Разпределението на първоначалните училища по околии за периода 1919–1939 г. е представена в следващата таблица:

Таблица 2

Брой народни първоначални училища по околии (1919–1939 г.)

Околии	Учебна година				
	1919/1920	1927/1928	1929/1930	1934/1935	1938/1939
Ардинска	–	3	30	38	39
Крумовградска	4	8	8	25	44
Кърджалийска	1	4	13	19	19
Момчилградска	–	3	13	14	14
Ивайловградска	19	36	36	41	41
Всичко	24	54	99	137	155

Източник: Иван Стефанов. Просветно дело в Източните Родопи от Възраждането до 1944 година. ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 12. ДА – Стара Загора, ф. 94к, оп. 1, а.е. 7, л. 169–171.

Непосредствено след създаването окръжния училищен съвет в началото на 20-те години, организационно отношение гр. Ивайловград е към Крумовградската училищна околия и околийският училищен инспектор, който ревизира училищата, е от същата околия.

На заседание на 25 юли 1921 г. на инспекторския съвет на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция на основание сведенията предоставени от околийски училищни инспектори за учебно-възпитателната дейност извършва първата атестация за работата на учителите. Оценка от поименната атестацията на учителите за учебната 1920/1921 г. е представена в таблицата:

Таблица 3.

Околия	Име и фамилия	Оценка
Егридеренска околия	Стойчо Момчилов	Усърдно
Кошукавашка околия	Тотю Ц. Карастайков	Удовлетворително
	Димитър Стоянов	Усърдно
	Христо С. Христов	Усърдно
	Желязко Колев	Усърдно
	Ангел Илиев	Усърдно
Кърджалийска околия	Ангел Атанасов	Неревизиран
	Мария Йорданова	Усърдно
	Александър Гачев	Удовлетворително
Оргакьойска околия	Иван Хр. Чавдаров	Усърдно
	Стойка М. Здравчева	Удовлетворително
	Васил А. Карастамов	Усърдно
	Георги Мартинов	Усърдно
	Любомир Петров	Усърдно
	Христо Колев	Усърдно
	Никола Тряпчев	Удовлетворително
	Димитър Колев	Усърдно
	Димитър Димов	Усърдно
	Димитър Н. Прусалков	Удовлетворително
	Ради Минчев	Усърдно
	Елена Г. Грозева	Усърдно
	Иван Т. Башаков	Усърдно
	Никола Гавритов	Примерно
	Неделя Н. Гавритова	Усърдно
	Константин Лазаров	Усърдно
	София Ан. Митрева	Усърдно
	Никола Лулчев	Усърдно
	Иван Хр. Йовчев	Усърдно
	Мария Кр. Кирмидчиева	Удовлетворително
Никола Антонов	Усърдно	
Васила Н. Кайрякова	Удовлетворително	
Спиро Стефанов	Примерно	
Славка Антонова	Усърдно	

Ортаққойска оқолия	Елисавета Е. Стоянова	Удовлетворително
	Анастасия Атанасова	Усырдно
	Никола Славов	Усырдно
	Антон Христов	Усырдно
	Ирина Д. Ангелова	удовлетворително
	Ною Димитров	Усырдно
	Методи Д. Бъчваров	удовлетворително

Източник: ДА – Кърджали, ф. 95 к, оп. 1, а. ед. 1, л. 1.

Според изискванията на новия просветен закон от 1921 г. учениците от първоначалното училище преминават от едно в друго отделение въз основа на годишния си успех, учениците се оценяват само от учителя на отделението. Съгласно утвърдената програма МНП, първоначалните училища се задължават да изучават следните учебни предмети: вероучение, български език, смятане, практическа геометрия (формознание), отечествознание с гражданско учение, предметно учение, народно стопанство и лична хигиена, рисуване, пеене, гимнастика, ръчна работа (ръкоделие).

При завършване на първоначално училище задължително полагат изпити по български език, смятане, отечествознание и естествознание (т.нар. миниматури). При завършване на първоначално образование се издава свидетелство, а на учениците с показан слаб успех по задължителните изпити по предмети получават удостоверение. На учениците от първо, второ и трето отделение със слаб годишен успех също получават удостоверения.

С влизането в сила на промените в България правопис от 1 юли 1921 г., МНП задължава с указание „Упътване за общ правопис на български книжовен език“, училищата да прилагат новите правописни норми. Поради невъзможността за своевременно отпечатване и доставяне на учебници по новия правопис се препоръчва през учебната 1921/1922 г. да се използват учебниците написани на стария правопис. С въвеждане на новата учебна програма са одобрени нови учебници от МНП за учебната 1922/1923 г.

За методическо ръководство в училищата се препоръчва да се ползва „Методика на обучението в първоначалните училища от д-р В. Манов. Всяко училище е задължена да получава сп. „Пр. Начално училище и рода“ и сп. „Училищен преглед“. Според доклада на окръжния училищен инспектор от 18 юли 1921 г. от заседание на окръжния училищен съвет в Мъстанлийски окръг съществуват 45 помашки (българо-мохамедански) селища със 17 559 жители. На същото заседание се предлага откриване на народни първоначални училища в „На първо време не може да се иска откриването на училища в всички села, понеже все някъде нам сгодни училищни помещения. Окол. учил. инспектор при обиколките си констатирал, че в началото на идната 1921/1922 уч. г. може да се открият такива училища в някои чисто помашки (българо-мохамедански) села“ на които говоримият им език е българският...“ [ДА – Кърджали, ф. 95к, оп.1, а.е. 1, л. 4].

Това дава основание на окръжната училищна инспекция да предложи на МНП откриване на народни първоначални учители в селата Кирково, Джерово (Арабаджик), Чакаларово (Горна махала на с. Чакалово), Мъстанлийска околия и в селата Загражден (Долащар), с. Черничево и с. Аврен, Кошукавашка околия. Министерството приема предложенията и разрешава откриване на първоначални училища в с. Джерово, Кирково и Чакаларово, Мъстанлийска околия и Давидково, Ардинска околия.

По предложение на Окръжния училищен инспектор се взема решение за откриване на народни първоначални училища в гр. Ардино, с. Железари, с. Ботурче, Ивайловградска околия [ДА – **Кърджали**, Ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 4–5].

В народното първоначално училище в Ардино преподават учителите Райна Загорска, Христо Михов, Елена Стойкова Иван Мутафов, София Маринова (Целувкина), Цветана Костова, Добри Стефанова, Дешка Воденичарова и Виктория Павлова.

Една от първите учителки е Ветка Германова, която в спомените си пише „Училището бе на малка неприветлива постройка зад джамията срещу реката. Състоеше се от една стая, която по-рано била кафене. Баджата (коминът – б.а.) и неподвижните пейки около стените още стояха. В класната стая имаше два дълги чина, черна дъска и тенекиена печка за отопление. Това бе целият инвентар на училището“. [Балкански, **Ив. и колектив**. Ардино. Минало и настоящи. София: ДИ „Септември“, 1980. с. 24]

В Ардинска околия, след откриването на нова училищна сграда в с. Петково се откриват сградите на училищата в с. Безводно (Суус) и с. Давидково, съответно през 1922 г. и 1924 г. (42) МОВ, бр. 8 от 20 септември 1927 г.

През 1922 г. в Ивайловградска околия отваря вратите си първоначалното училище в с. Чучулига (Аптараман кьой) и с. Планинец с по 21 деца, който официално е открита още през есента на 1921 г. По предложение на окръжния училищен инспектор Лазар Димитров на заседание на МОУС от 21 юли 1922 г. се взема решение за откриване на училищата и в селата, Конници (Спахалар), Розино (Гюллер кьой), Гугутка, Ивайловградска околия и др. [ДА – **Кърджали**, Ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 10–11].

С решение № 4 на МОУС от 23 юли 1923 г. се предлага на МНП откриване на първоначалните училище в селата Долноселци (Долно юбрю ерен) и Пашкул (Топузлар), включваща в обхвата си децата от с. Глумово (Солуклар) и махалите Чауш махле, с. Рахман (Рахман кьой) и Пирили кьой, Ивайловградска околия [ДА – **Кърджали**, Ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 19].

Със Заповед № 3462 на МНП от 11 август 1923 г. се открива първоначалните училища в предложените селища от МОУС. С решение на Мъстанлийския окръжен училищен съвет от 14 юли 1924 г. и Заповед № 16132 от 5 август 1924 г. на МНП се откриват училищата в селата с. Вис (Вис кьой), Жълти чал (Къзъл чал), Нова махала, Ивайловградска околия, Казаците (Казакъл), Крумовградска околия и с. Завоя (Ени Махле), Кърджалийска околия [ДА – **Кърджали**, Ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 26].

Имайки предвид тежкото материалното и финансово положение на местното население „Издържката на народното първоначално училище в с. Казаклъ, Кошукавашка околия, поради крайната бедност на населението му“. Окръжния училищен съвет предлага „Издържката на народното първоначално училище в с. Казаклъ, Кошукавашка околия, поради крайната бедност на населението му да се поеме от държавата“ [**Историческа справка за училищата в Кърджалийски окръг**, РИМ, фонд на отдел „Нова и най-нова история на България“].

От откритите народни първоначални училища в Ортакъойска околия се отнасят и училищата в с. Долно Юреклер (Долно Юруци) и Горно Юреклер (Горно Юруци), които сега са намират на територията на Община Крумовград.

В Мъстанлийска околия малцинствените българо-мохамедански училища в селата Шумнатница (Фъпдаджик), с. Дрангово (Бюк ип дере) и Домище (Анлък), са преобразувани в първоначални народни училища през 1924 г., а тези в селата в с. Завоя през 1929 г., Долно Къпиново през 1929 г., Горно Къпиново и Костурино (Далакча) през 1937 г. През 1923 г. в с. Тихомир (Терзи юрен – дн. с. Тихомир, общ. Кирково), Крумовградска околия се открива първоначално народно училище с 35 деца с първо отделение ръководени от учителката Невена Неделчева от гр. Пловдив със завършено висше образование.

До 1925 г. в с. Дрангово обучението се водел от Ходжа Ефенди. Същата година се открива и първоначално училище и за учител е назначен Асен Калоянов от гр. Пазарджик. Записани са 40 деца в първо отделение. През 1925 г. Мъстанлийския окръжен училищен съвет решава да се открие районно първоначално училище за селата в Чорбаджийска община, Мъстанлийска околия. В Районното първоначално училище е предвидено да се обучават децата от селата Орлица (Узун химетлер), Лозенградци (Каракаш) и Стрижба (Къркъм), Мъстанлийска околия (посочените села са в състава на община Кирково, Кърджалийска област – б.а.) [ДА – **Кърджали**, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 36].

През учебната 1925/1926 г. се открива народно първоначално училище в с. Жълтуша (Саркъкъс), Ардинска околия. За учител е назначен Илия Стоянов Коев [Попов, Й. Жълтуша. Бургас: „Балтика“, 2006, с. 16].

Само след година се откриват и първоначални училища и в други селища с българо-мохамеданско население, като Орлица, Хамбар (Хамбардере), Ардинска околия (с Указ № 2294/обн. 26.12.1978 г. се заличава с. Хамбар поради изселване – б.а.).

В края на 30-те години в почти всички села с българо-мохамеданско население са откриват първоначални училища. Наблюдава се значително изоставане на броя на училищата спрямо брой на жителите на които се пада по едно първоначално училище в сравнение с останалите окръзи в страната. Статистическите данни показват, че бавните темпове на увеличаване на броя на първоначалните народни училища са характерни не само за Кърджалийския регион, но и за други окръзи и околии в страната.

Публикуваните данни в сп. „Училищен преглед“ ни разкриват, че на едно първоначално народно училище в Мъстанлийски окръг през учебната 1923–1924 г. се падат 2791 жители. Изключение по отношение на брой първоначално училище спрямо брой население са Бургаски окръг и гр. София,

съответно с 5 975 жители и 4844 жители на едно първоначално училище. Не са добри и показателите в съседния Смолянски окръг, където на средно на едно училище се пада 2200 души. С най –добри са показателите окръзите, където съотношението брой жители към едно училище са Старозагорски окръг – 210, Хасковски – 1040, Софийски – 1081 [**Училищен преглед**, год. 23, бр. 1–2 (1926)].

По настояване на помощник – окръжния училищен инспектор Стефан Златев през 1925 г. в Джебел е открито първоначално народно училище. На заседанието на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция от 22 септември 1925 г. в т. 2 включва откриване на народно първоначално училище в Джебел. В мотивите за искането за откриване на училището четем „Откриването на народно първоначално училище в с. Шех Джумая. Окръжният училищен инспектор, докладва, че в с. Шех Джумая досега не е имало народно първоначално училище. При наличие на такова много тютюневи комисионери и еснафи ще доведат семействата си. Има тенденция и още много бежанци да се настаят в селото. Помещение за училището е осигурено. Общинското управление е обещало също, че ще осигури покъщнина – чинове и маси, и че средства са намерени“ [**ДА – Кърджали**, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 45].

Имайки предвид тези обстоятелства, окръжната училищна инспекция взема решение „Да се ходатайства пред Министерството на народното просвещение да разреши да се открие в с. Шех Джумая първоначално училище, понеже има всички условия за това и откриването му наложително“ [**ДА – Кърджали**, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 45 гръб].

За първоначална учителка е назначена Стефана Тодорова Овчарова. От протокол № 1 е видно, че на проведеното заседание на Инспекторския съвет на МОУИ от 8 юли 1926 г. при атестирането на учителите в учебно-възпитателно отношение от Мъстанлийска околия Ст. Овчарова получава задоволителна оценка за учебната 1925/1926 г. [**ДА – Кърджали**, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 23–24].

За първата учебна година са записани десет подлежащи на задължително обучение деца и пет незаписани. Освен това в близкото с. Рогозче (Хасърджик) има още 4 подлежащи на задължително обучение деца. Първите записани в първоначалното училище са Стою Авджиев, Станка Караколева, Надежда Петкова, Тонка Вълкова, Шинка Вълкова, Янка Петкова (Френкева), Ана Вангелова, Станка Милушева, Георги Караколев, Мара Вангелова (Караджова) и др. [**Грънчаров, Хр.** Джебел – Историята на един град. Пловдив, 2013, с. 120].

Въпреки наличие на четири отделения, обучението на учениците до учебната 1927/1928 г. се води в една учебна стая. Това значително затруднява ефективното усвояване на учебния материал от учениците. Това налага през учебната 1927/1928 г. в първоначалното училище освен Кина Златева, съпруга на околийския училищен инспектор Стефан Златев, която води първо отделение с 16 ученика и второ отделение с 14 ученика е назначена Надежда Касабова за първоначален учител, на която е поверено трето отделение с 19 ученика и четвърто отделение с 1 ученик. В следващите години в първоначалното училище са работели учителите Донка и Мария Баеви, Симеон Червенелеков, Веска Енева, П. Колева, Ст. Иванова, М. Козлякова, Д. Видолова, Леона Дунчева и др.

Неравномерно е разпределението на училищата по селищата в окръга. От 536 селища в окръга през учебната 1926–1927 г., първоначални училища функционират в 427 населени места, съответно в 5 града, 402 села и 65 махали. В 91 селища в Мъстанлийски окръг са без училища. Броят на частните първоначални турски училища е 430, което показва, че преобладават спрямо народните първоначални училища, чийто брой през учебната 1926–1927 г. достига 54.5. По отношение на неразкрити училища по брой селища Мъстанлийски учебен окръг заема първите места в страната с изключение на Смолянски окръг – 145.

Политиката на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция за увеличаване на броя на народните първоначални училища в българо-мохамеданските селища продължава и през следващите учебни години. За учебната 1927/1928 г. се предвижда откриване на нови първоначални училища в Кръстатича, Лесково (Вишнево), Вълчан дол (Вълчан дере), Леска, Стояново, Ардинска околия, Дермен тепе (с. Жерка), Момчилградска околия (с. Жерка, е заличено с Указ № 970/обн. 04.04.1986 г. поради изселване – б.а.) и др. [ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а.е. 4, л. 1].

Съществува и неточности по отношение на данните за брой училища по учебни години. В доклада на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция публикуван на страниците на Мъстанлийски окръжен вестник броят на първоначалните училища в окръга за учебната 1927/1928 г. е 77 [МОВ, бр. 75 от 10 септември 1929 г.].

Според статистическите данни на Димитър Цонков броят на народните първоначалните училища за същата учебна година е 57 [Цонков, Д. Развитие на основното образование в България от 1878 до 1928 г., с. 153].

От годишната атестация на инспекторския съвет на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция за учебната 1927/1928 г. от 23.07.1928 г. се установява, че са атестирани учители от 61 народните първоначални училища в окръга. През учебната 1927/1928 г. по отношение на брой първоначални училища по селища, челно място принадлежи на Ортакьойска околия – 37, а най-малко в Егридеренска околия – 3. Броят на народните основни училища и на частните основни училища е съответно 8 и 3 в същата учебна година. Разпределението на училищата по околии през учебната 1928/1929 г. е представена в таблица 4.

От данните е видно, че от селищата без училища са най-много в Мъстанлийска и Кошукавашка околия, съответно 75 и 69. От всичките 565 селища само в 307 има народни и / или частни училища и 258 от тях са без училища.

Липсата на училища в немалка част от селищата в окръга се дължи на закриването на частни училища в 204 селища, които не отговарят на изискванията на МНП. През учебната 1929/1930 г. броят на народните първоначални училища се увеличава с 9, поради откриване на нови в българо-мохамеданските села, а броят на частните училища намалява с 86. Запазва се тенденцията за неравномерното разпределение по околии.

Таблица 4.

Околии	Народни първоначални училища	Частни училища	Народни и частни училища	Без училища
Ардинска	23	41	1	30
Крумовградска	13	33	2	69
Кърджалийска	6	112	3	51
Момчилградска	6	27	–	75
Ивайловградска	36	1	–	33
Всичко:	84	214	6	258

По вестник „Учителско дело“, бр. 25 от 26 октомври 1929 г.

Броят на функциониращите първоначални училища заедно с основните нараства на 109, като 39 от тях са села с българо-мохамеданско население и 3 са смесени за българи християни и българо-мохамедани в селата Давидково, Егридеренска околия, Аврен и Черничево, Кошукавашка околия. По-голямата част от народните първоначални училища, които са 67 се обучават децата от българското християнско население. Според сведенията на окръжната училищна инспекция от 568 селища, в 290 (4 града, 265 села и 30 махали) има първоначални училища, а в 278 селища няма училища (197 села и 81 махали). От 304 училища през учебната 1929/1930 г. 109 са първоначални, като от тях 9 са основни, като 3 от тях са пълни, 1 с два класа, а останалите 5 са с 1 клас [МОВ, бр. 109 от 10 септември 1930 г.].

През учебната 1930/1931 г. първоначалното училище се слива с прогимназията в Кърджали и новото народно основно училище. Акта на сливане е отразена в летописната книга на училището. С решение № 2591 от 13 август 1930 г. на Мъстанлийската окръжна инспекция се нарежда „първоначално основно училище и прогимназията, които се помещават в новото учебно здание образуват едно „Народно основно училище“ под управлението на директора на прогимназията, като длъжността главен учител и директор се сливат“ [Летописна книга на Кърджалийското първоначално народно училище, с. 24].

Павел Ковачев продължава да работи като директор на новото народно основно училище да началото на учебната 1931/1932 г. След откриване на новата учебна година на 15 септември 1931 г. след прощална реч Павел Ковачев напуска училището. В летописната книга раздялата му с учениците е описана по следния начин „Сутринта имаше водосвет, след което стария директор Павел Ковачев, който от този ден, след повече от 30 години училищна служба из България, главно в новите земи, Тракия и Македония, напуска учителстването

и каза напътствени думи на всички ученици“ [Летописна книга на Кърджалийското първоначално народно училище, с. 27].

За директор е назначен Анастас Шамлиев, родом от село Жълти бряг, Хасковско. Месец след встъпването му в длъжност след проведения избор на 18 октомври 1931 г. за директор на училището от прогимназиалните учители Атанас Шамлев е избран за временно изпълнение на длъжността до одобрението му от Министерството на народното просвещение. На 5.XII.1932 г. се провежда избор на директор от учителския съвет. В избора взели участие всички първоначални и прогимназиални – 17 души, но право да бъдат избрани имали само редовните прогимназиални учители. Избирането станало тайно с бюлетина. Трима са кандидатите за директор на училището. Резултатите от гласуването са следните: Асен Хр. Янчев – 9 гласа, Иван Енчев – 7 гласа, Йордана Русева – 1 глас [Летописна книга на Кърджалийското първоначално народно училище, с. 30].

След избирането му, Асен Янчев, ръководи народното основно училище „Отец Паисий“ в гр. Кърджали до 14 октомври 1940 г. Увеличаването на броя на първоначалните училища не е критерий за провеждане на нормален учебен процес. От статистическите данни на Окръжната училищна инспекция от 1927 г. от 54 народни първоначални училища, само 4 от помещенията отговарят на хигиенните изисквания за провеждане на нормални учебни занятия, 11 са непригодни, а останалите се нуждаят от ремонт.

Според Димитър Чапкънов, 87 от народните първоначални училища в края на 20-те години разполагат собствени сгради и 16 са в частни сгради. От тях на тогавашните условия отговарят 29 първоначални училища, 39 са частично годни, а негодните са 23. Не са редки случите когато учебните занятия се водели в извънучилищни помещения. Така например в с. Доброволец. Момчилградска околия, учебните занятия, поради липса на помещение се водели в селската кръчма. Някои първоначални училища се помещавали в джамиите. В своите спомени, Екатерина Вулева, която е работила като учителка в народното първоначално училище в с. Завоя, Кирковска община, Мъстанлийска околия, споделя „На 10 септември 1928 г. дойдох като учителка в с. Завоя. Училището и квартирата на учителя се намираха в джамията, като малката се ползуваше за квартира, а голямата за класна стая. Вечер вдигаха чиновете и използваха стаята за молитви. Чиновете бях стари и недостигаха, нямаше никакви пособия, освен един азбучник и черна дъска. Дори и с тебешир се снабдявахме трудно“. За решаване на проблемите на училищата по отношение на липсата на собствени сгради и пригодените помещения за организиране на учебна дейност в различни частни сгради, неотговарящи на изискванията за водене на нормални учебни занятия е един от приоритетните задачи на Мъстанлийската окръжна училищна инспекция и на окръжния училищен съвет. На заседанието си на 22 юли 1922 г. взема решение“ да се вмени в дълг на окръжната комисия ежегодно да вписва в общинските бюджети значителни суми за поправка на училищните постройки и като, и за построяване на нови такива“ [ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 13].

1. Окръжната училищна инспекция с окръжни се опитва да предотврати ползуването на предоставените средства за дейности, различни от целевото им предназначение. В окръжно изпратено до настоятелствата на частните училища, общинските кметове и учителите българи се изтъква „Инспекцията има достоверни сведения, че помощите които се отпускат на частните турски училища от държавата и постоянната комисия, след изтеглянето им не се изразходват за целта – обзавеждане на училищата с покъщнина, пособия и др. [ДА – Кърджали, ф. 77к, оп. 1, а.е. 1, л. 21].

За ниски учебни резултати според публикуваните отчети на окръжната училищна инспекция са лошите санитарно-хигиени условия, които са сред една от основни причини за ниския обхват на децата в задължителна училищна възраст [МОВ, бр. 8 от 20 октомври 1927 г.].

В края на 20-те години се откриват народни първоначални училищата в селата Зимовина, Миладиновска община, Нова Махала, община Мост, Островец, Глухар, община Гледка, Катраница, Кърджалийска околия и др.

Поради увеличаване на броя на децата и необходимостта от осигуряване на подходяща съвременна образователна среда в гр. Кърджали се поставя въпроса за изграждане новата сграда на първоначалното училище. Така например на ученик в първоначалното училище се пада по 1,65 куб.м, а в прогимназията 1,65 куб.м, което не отговаря на приетите здравно – хигиенни изисквания за организиране нормален учебен процес. Училищното настоятелство поставя пред градската община и Мъстанлийския окръжен съвет въпроса за строителство на нова училищна сграда.

Отпуснатите средства от МНП в размер на 170 000 лв. и от общината са недостатъчни за започване на строителните дейности. Не само училищното настоятелство, градската община, но и членове на Мъстанлийския окръжен съвет вземат активно участие при изграждането на новото училищно здание. От протокол № 2 от проведеното заседание на МОУИ като т. 1 от дневния ред се поставя „1. Разглеждане на протокола на комисията на избиране място за строеж на ново училищно здание в гр. Кърджали“. По доклад на окръжния училищен инспектор се взема следното решение „Одобрява избраното място за строене на ново училищно здание за народно основно училище“ [ДА – Кърджали, ф. 95к, оп. 1, а.е. 1, л. 32].

На 17.X.1926 г. тържествено е положена първата копка на новото школо. В края на 1927 на 24 ноември отваря врати новата сграда на първоначалното училище. В училището се обучават ученици от първоначалното училище и прогимназията. За изграждането училищна постройка са изразходване 3 мл. лв. и 2 млн. лв. от тях са предоставени като заем от Фонд „Кооперативен строеж на училища“. Народното първоначално училище „Отец Паисий“ в гр. Кърджали е първото в окръга училище със своя собствена сграда. За директор е назначен Ангел Атанасов. Според статистиката на Мастанлийска окръжна училищна инспекция първоначалното училище в Мъстанли (Момчилград) се открива през 1927 г. по инициатива на Тодор Гьорджев и братята Васил и Илия Делиоланови [Корувев, Т. Момчилград (Летописи). София: Отечествовен фронт, 1977].

Отначало се помещава 1 стая под наем отстъпена от Мюсюлманската община. През учебната 1927/1928 г. са записани 10 ученици, съответно 5 момчета и пет момичета. Разпределението на децата по отделение е: първо отделение 5 деца /2 момичета/, второ отделение 3 /едно момиче/, трето отделение 2 момичета. Първата учителка в първоначалното училище е Петя Свиначева. В интервю посветен на 50 години от създаването на училището поместен в страниците на вестник „Нов живот“ директора на СОУ „Н. Й. Вапцаров“ в гр. Момчилград, Алеядин Налбант споделя следното „Хрониката на модерното светско образование в Момчилградска община е кратка. През 1927 г. в цялата тогавашна околия е имало три първоначални училища. През учебната 1925–1926 г. в турското училище вече има и първи прогимназиален клас. Българското школо е открито през 1927 г.“ [Нов живот, бр. 87 от 10 май 2002 г.].

В следващата учебна година броят на децата нараства на 19, които се обучават о 4 отделение. През 1933 г., поради липса на подходящи учебни стаи, обучението се води в кафенето на Недялко Трифонов [Коруев, Т., с. 129.]

За осигуряване на средства за издръжка на първоначалното училище в Момчилград, настоятелство отдава под наем през 1931 г. имот – нива от 71 дка за 1600 лв. През 30-те години продължава тенденцията на увеличаване на учениците в Кърджалийски регион. От околийските центрове преобладава броят на учениците в Кърджалийското първоначално училище. Техния брой нараства от 451 ученици от учебната 1930/1931 на 493 през учебната 1935/1936 г.

Нарастването на броя на ученици не води до увеличаване на броя на паралелките, които през 1935/1936 г. достигат до 10 паралелки. Учениците в първоначалното училище са деца на българи християни и няма ученици от турски семейства.

Децата от турски произход посещават частното мюсюлманско училище и техния брой в началото на учебната 1939/1940 г. нараства на 400 [Ив. Стефанов, с. 134].

В първоначалното училище в Кърджали през учебната 1932/1933 г. е записан само 1 ученик от българо-мохамеданско семейство. В годишния рапорт на главния учител Петър Димитров от 1935 г. за състоянието на материалната база на първоначалното училище в гр. Ивайловград пише: „Сградите са стари, паянтови, построени през 1876 г. се подържат от ежегодни ремонти. Нуждата от ново училище се увеличава“ [ДА – Кърджали, Ф. 101к, оп. 1, а.е. 21, л. 1, 122, а. е. 23, л. 58].

Повишават се изискванията за одобряване и въвеждане на нови учебници и учебни помагала в народните училища. Според правилника на МНП за 1930/1931 г. се изисква да проведе нов избор на учебници по природо-математическите предмети в първоначалните училища по сметанки, геометрии, формознание и естествовъведения. Училищните съвети с тайно гласуване избират учебниците одобрени от МНП. Избраните учебници се ползват за срок от 4 години.

През 1933 г. в Фотиново, Мъстанлийска околия се открива първото народно първоначално училище. Години наред в селото съществуват две първо-

начални училища – народно и частното. Отначало обучението на учениците се води в частното първоначално училище, която се открива през учебната 1924/1925 г. Учебните занятия учението се води в джамията и учителите са ходжи.

На 12 януари 1934 г. се открива новата сграда на първоначалното училище в Момчилград. С промените в Закона за народната просвета през втората половина на 30-те години са определени нови условия за откриване на първоначални училища. Народно първоначално училище може да се открие в всяко населено място или да продължи да функционира, където има повече от 20 подлежащи на задължително училищно обучение деца съгласно чл. 36 от Закона за народното просвещение. В близко разположени селища също може да има първоначално училище, ако училищната сграда се намира център между тях с радиус не по-дълъг от 3 км.

Финансовите проблеми се отразяват на материалната издръжка на училищата в региона, но не и на училищната политика на общините, които търсят възможности за откриване на нови училищни постройки, които да осигурят необходимите условия за пълноценна учебна дейност.

До 1934 г. нови училищни сгради са построени и в другите околии. В Ивайловградска околия са открити новите училищни сгради в селата Драбишна, Железино и Долно Луково. След 19 май 1934 г. в същата околия са открити новите сгради на първоначални училища в селата Лъджа, Камилски дол, Свирачи, Покрован, Хухла, Мандрица, Попско, Бялополяне, Пелевун, Костилково и сградата на основното училище в Ивайловград [**Арденска дума**, бр. 460 от 28 април 1940 г.].

След успешно проведен търг от община Крумовград през 1934 г. започва строителството на новото училище с полагане на основния камък на 28 август 1934 г. Новата сграда е открита на 18 септември 1938 г. с пансион и трапезария.

През 1935 г. в Кърджалийска околия отваря врати първоначалното училище в с. Чифлик и с. Перперек [**Арденска дума**, бр. 26 от 9 октомври 1935 г.].

Комисия определена със Заповед № 30 от 14 май 1935 г. на областния училищен инспектор под председателството на околийския училищен инспектор – Кръстьо Живков, избира на 3 юни място за строеж на постройка на ново българско първоначално училище в с. Прилепци, Кърджалийска околия. Поради липса на подходяща материална база за провеждане на обучение на учениците от първоначалното и основно училище в с. Джебел, Момчилградска околия със Заповед № 30 от 14 май 1935 г. на областния училищен инспектор се назначава комисия за избор на място за строеж на нова училищна сграда.

На 4 юни 1935 комисията взема решение за определяне на място за изграждане на сграда на българско народно основно училище в с. Джебел. Откриването на училището в Джебел намира отзвук на страниците на вестник „Родопска мисъл“, като училището е определено като „Модерно великолепно училище“ с четири класни стаи и за изграждането ѝ са изразходвани „Новата училищна сграда струва 700,000 лева“ [**Родопска мисъл**, бр. 1 от 10 октомври 1937 г.].

С усилията на общината и доброволния труд на местното се открива новата сграда на първоначалното училище и доброволния труд на местното население в с. Аврен, Крумовградска околия.

През учебната 1936/1937 г. се открива и първоначалното училище в с. Коньово (с. Конево), общ. Перперек, Кърджалийска околия. Според историческата справка, първоначалното училище започва да функционира през 1943 г. като държавно първоначално училище, където се обучават ученици от I до IV отделение, обособени в 1 слята паралелка [**Историческа справка на ОУ „Гео Милев“**, с. Конево, общ. Кърджали, обл. Кърджали за периода от създаването му до 30.04.1995 г. април, 2002].

Данните от справката за откриване на училището не съответстват на сведенията от летописната книга на училището. От първите летописни бележки научаваме, че народното първоначално училище се открива на 1.12.1936 г. с. Коньово (с. Конево), общ. Перперек, Кърджалийско околия. За учител е назначен Мария Кацарова [**ДА – Кърджали**, ф. 117к, оп. 1, а.е. 1, л. 1].

След завършване на строителството на новото училищно здание на 2 декември 1936 г. отваря врати новото първоначално училище в с. Фоминово [**Арденска дума**, бр. 321 от 26 януари 1937 г.].

Същата година се откриват и новите училища в община Бенковски, селата Китна, Медевци и Бенковски. В Ардинска околия нови училищни сгради са построени и открити през 1937 г. в селата Падина, Диамандово, Бял извор, Жълтуша и др. От тях прогимназиални са сградите на прогимназията в Жълтуша и Диамандово [**Арденска дума**, бр. 321 от 26 януари 1937 г.].

Сведения за дейността на някои от народни първоначални училища и частни турски училища в Гледкенска община, Момчилградска околия са поместени на страниците на вестник „Родопска мисъл“, където четем „И в просветно отношение не се бездейства. Работи се тихо и безшумно“.

През изтеклата година се построи хубаво първоначално у-ще в с. Прилепци. Български народни училища имаме в селцата: Гледка с 3-ма учители, Прилепци – 1, Островица – 1, Резбарци – 1, Опълченско – 2, Глухар – 1, а частните турски училища – в селата: Островица, Прилепци, Македонци и Сярдци“ (селата Гледка, Прилепци Резбарци са сегашните квартали на гр. Кърджали – б.а.), а с. Опълченско, с. Глухар и с. Островица са включени в състава на община Кърджали) [**Родопска мисъл**, бр. 16–18 от 1938 г.].

В началото на 1939 г. пограничната училищна инспекция в Смолян одобрява мястото на строеж на нова училищна сграда в с. Завоя, Кирковска община, който построен по проект на арх. Сербезов [**ДА – Кърджали**, ф. 51к, оп. 1, а.е. 37, л. 1].

В същата година отваря врати и новопостроената сграда на първоначално училище в с. Доброволец, Кирковска община (днешното с. Доброволец, общ. Неделино, обл. Смолян). По инициатива на учителя К. Георгиев и съпругата му също учителка в с. Старцево през 1936 г. се открива новата сграда на първоначалното училище, където бил организиран курс за ограмотяване на възрастни хора. Към училището се открива и ученическа трапезария, където се органи-

зира хранене на всички децата, независимо от материалното и финансовото положение на семействата им [**Родопска мисъл**, бр. 6 от 6 юни 1936 г.]

Същата година се дава на предприемач за изграждане на пансион за ученици от гр. Ардино. През периода 1919–1941 г. в Ардинска, Ивайловградска, Крумовградска, Момчилградска и Златоградска околия (без Златоградска, защото само някои селища са включени в територията Кърджалийски регион през разглеждания период – б.а.) от 557 селища, само в 118 има народни първоначални училища, а в 439 няма училища [**Манов, Цв.** Просветното дело сред българите с мохамеданска вяра в Родопския край през годините на народната власт; **Родопски сборник**, т. III. София, 1972, с. 11].

Във връзка с прилагането на новите училищни програми през учебната 1936/1937 г. започва факултативно изучаване на чужд западен език в трето и четвърто отделение и първи, втори и трети клас. През септември 1936 г. с. Попско, Ивайловградска околия е проведена административна конференция с участието на средишни директори и главни учители. Околийският училищен инспектор Тодор Кънев дава указания за прилагане на новите учебни програми за първоначалните училища от Крумовградска и Ивайловградска околия [**ДА – Кърджали**, ф. 101к, оп. 1, а.е. 4, л. 1–2; а.е. 21, л. 52–88, ф. 18к, а.е. 27, л. 26].

Продължава изграждането нови училища в околията. През 1937 г. се взема решение за построяване на нова училищна сграда на първоначалното училище в с. Орешино, Ивайловградска околия [**ДА – Стара Загора**, ф. 27к, оп. 1, а.е. 326, л. 41].

През 1938 г. броят на първоначалните училища е 40, което осигурява възможност децата от селата да получават първоначално образование.

През учебната 1938/1939 г. в първоначалното училище в Ивайловград преподават учителите Петър Ангелова, главен учител, и първоначалните учители Елисавета Стоянова, Райна Георгиева, Димка Стоянова и Райна Маджарова.

В края на 30-те години в почти всички села с българо-мохамеданско население се откриват народни първоначални училища.

Например в община Бял извор, Арденска околия функционира само едно частно мюсюлманско училище в общинския център, докато в селата Буково, Вехтино, Галище, Диамандово, Еньовче, Жълтуша, Загор, Мусево, Паспал и Стояново обучението се води в народни първоначални училища. Въпреки предприетите мерки от Мъстанлийската окръжна училищна инспекция проблемите с откриване на детски училища (забавачници) не намира необходимото решение. Разкриването на забавачници наричани тогава подготвителни отделения е от особено значение за нивото на усвояване на учебното съдържание от учениците и особено от децата от малцинствените етнически групи, които много слабо владеят българския език. От страниците на Мъстанлийски окръжен вестник научаваме, че в подготвителното отделение в Ортакойското първоначално училище се посещава от 39 деца, от които 19 момичета, а в Мандрица от 18 деца, от които 7 момичета [**Мъстанлийски окръжен вестник**, бр. 4 от 10 февруари 1927 г.].

Така например за учебната 1924/1925 г. броят на забавачниците за страна е 64 за деца от 5- до 7-годишна възраст. В Кърджалийски регион няма открито нито едно детско училище, макар че нуждата от съществуването им е крайно необходима с оглед на ефективното овладяване на учебния материал от учениците от етническите малцинства на книжовния български език, с оглед на тяхната образователна подготовка и успешна социална реализация. Подготвителна група се открива едва в края на 1927 г. в първоначалното училище в Крумовград.

Въпросът за откриване на детско училище занимава различни представители на Кърджалийската общественост и местните държавни власти. Детското училище в гр. Кърджали е открита през 1934, която е единственото в региона до 1944 г. Освен в Кърджали, въпроса за откриване на детски училища и в други селища в Мъстанлийски окръг се поставя и на страниците на местния печат. Окръжния управител Лев Кацов на страниците на вестник „Родопски страж“ предлага да се откриват забавачници из другите градове на окръг и също да се откриване на детска колония (детски лагер) в с. Петково, Ардинска и в местността Черни рид край Ивайловград [Родопски страж, бр. 9 от 15 март 1934 г.].

В структурата на образователната система в Кърджалийски регион ,народните първоначални училища заемат първите места по брой училища, учители и обхванати деца в задължително училищно обучение. Поради ограничения контингент от местни педагогически специалисти, по-голямата част от първоначалните учители са от другите региони на страната. По отношение на образователния ценз преобладават учители с средно педагогическо и гимназиално образование. Един от характерните особености в развитието на първоначалното училищно образование през разглеждания период е съвместното съществуване на народни първоначални и частни българо-мохамедански училища. В резултат от предприетите административни мерки частните първоначални училища в селища с българо мохамеданско население са трансформирани в народни първоначални училища. В сравнение с другите региони в страната до учебната 1944/1945 г. няма сведение за промяна в вида на частните турски училища, чрез преобразуването им в народни първоначални училища.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Арденска дума, бр. 460 от 28 април 1940 г. [Ardennes Word, issue 460 of April 28, 1940.]

Балкански, Ив. и колектив. Ардино. Минало и настоящи. ДИ „Септември“, 1980. с. 24. [Balkanski, Iv. and team. Ardino. Past and present. DI “September”, 1980. p. 24]

Грънчаров Христо. Джебел – Историята на един град. П. 2013, с. 120 [Grancharov Hristo. Jebel – The history of a city. P. 2013, p. 120.]

Историческа справка на ОУ „Гео Милев“, с. Конево, общ. Кърджали, обл. Кърджали за периода от създаването му до 30.04.1995 г. Април, 2002 г. [Historical background of Geo Milev Primary School, Konevo village, municipality of Kardzhali, region Kardzhali for the period from its establishment to April 30, 1995. April, 2002.]

Историческа справка за училищата в Кърджалийски окръг, РИМ, фонд на отдел „Нова и най-нова история на България“ [Historical background for the schools in Kardzhali district, RIM, fund of the department “New and modern history of Bulgaria”]

Коруев, Тодор, Момчилград (Летописи).изд. Отечествен фронт. София, 1977 г. [Koruev, Todor, Momchilgrad (Chronicles). Fatherland Front. Sofia, 1977.]

Манов, Цв. Просветното дело сред българите с мохамеданска вяра в Родопския край през годините на народната власт. Родопски сборник, т. III. София, 1972, с.11. [Manov, Tsv. The educational work among the Bulgarians with Mohammedan faith in the Rhodope region during the years of the people’s power. Rhodope collection, vol. III. Sofia, 1972, p. 11.]

МОВ, бр. 75 от 10 септември 1929 г. [MOV, issue 75 of September 10, 1929.]

МОВ, бр. 109 от 10 септември 1930 г. [MOV, issue 109 of September 10, 1930]

Мъстанлийски окръжен вестник, бр. 4 от 10 февруари 1927 г. [Mastanli district newspaper, issue. 4 of February 10, 1927.]

Попов, Йордан. Жълтуша. Издателство „Балтика“. Бургас, 2006, с.16. [Pоров, Yordan. Jaundice. Baltika Publishing House. Burgas, 2006, p. 16.]

Порязов, Д. и кол. Припек. Минало и настояще. С., 2010, с. 59. [Poryazov, D et al. It’s hot. Past and present. S., 2010, p. 59.]

Родопска мисъл, бр. 6 от 6 юни 1936 г. [Rhodope Thought, no. 6 of June 6, 1936.]

Родопска мисъл, бр. 1 от 10 октомври 1937 г. [Rhodope Thought, issue 1 of October 10, 1937.]

Родопска мисъл, бр. 16–18 от 1938 г. [Rhodope Thought, issues 16–18 of 1938.]

Родопски страж, бр. 9 от 15 март 1934 г. [Rhodope Guard, issue 9 of March 15, 1934.]

Стефанов, Ив. Просветното дело в Източните Родопи от Възраждането до 1944 година. Хасково,1995 , с. 134. [Ivan Stefanov. Educational work in the Eastern Rhodopes from the Renaissance until 1944. Haskovo, 1995, p. 8.]

Училищен преглед, год. 20, бр. 1, 2, 3 (1921). [School Review, year 20, issue 1, 2, 3 (1921).]

Училищен преглед, год. 25 бр. 1–2 (1926). [School Review, year 25, issues 1–2 (1926).]